

Шаповалова А. В., ст. магістратури педагогічного факультету; науковий керівник – Сойко І. М., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Анотація. У статті досліджено найпоширеніші стратегії розвитку критичного мислення у школярів: «РАФТ», «Діаграма Вена», «Асоціативний куц». Проаналізовано методи, які сприяють формуванню критичного мислення. Розкрито теоретичні основи стратегій критичного мислення. Розроблено фрагменти використання стратегій «РАФТ», «Діаграма Вена», «Асоціативний куц». Узагальнено досвід впровадження та використання стратегій та технологій критичного мислення.

Ключові слова: стратегії, критичне мислення, виклик, «РАФТ», «Діаграма Вена», «Асоціативний куц».

Abstract. The article discusses the most common strategies for developing critical thinking, such as RAFT, Vienna Diagram, Associative Bush. Methods that contribute to the formation of critical thinking are analyzed. The theoretical foundations of critical thinking strategies are described. Fragments were developed using RAFT, Vienna Diagram, Associative Bush. The introduction of critical thinking technology and the use of its strategies are generalized

Key words: strategies, critical thinking, challenge, RAFT, Vienna Diagram, Associative Bush.

Активний розвиток суспільства, інтенсивні процеси глобалізації та інформатизації, новітні досягнення науки, вимагають від сучасного учня абсолютно нового типу мислення, за допомогою якого дитина зможе пристосуватися до постійних соціальних змін, створювати нові ідеї, а також здійснювати комплексний аналіз отриманої інформації та давати їй об'єктивну оцінку. Тому в сучасному освітньому процесі важливу роль відіграє критичне мислення, яке є основою навчальної діяльності.

Розвиток критичного мислення, зокрема в учнів початкових класів, є складним процесом, який пов'язаний із процесом формування їх фундаментальних знань, вмінь і навичок. Учень повинен вміти аналізувати отриману інформацію, перевіряти й переосмислювати її, самостійно приймати рішення, мислити гнучко й неупереджено.

Аналіз останніх досліджень свідчать, що у закордонній педагогіці та психології над проблемою розвитку критичного мислення працюють Д. Брунер, Д. Стіл, Ч. Темпл, С. Уолтер, Д.Халперн, П. Фачоне та ін. вчені.

Необхідність формування в учнів критичного мислення обґрунтували відомі вітчизняні вчені В. Кремень, О. Пошетун, О. Тягло, О. Чуба та ін. Вони розкрили, що розвиток критичного мислення школярів є умовою підвищення якості освіти в Україні.

Метою нашої статті є обґрунтування необхідності підвищення ефективності формування критичного мислення в учнів початкових класів.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: дослідити теоретичні основи стратегій критичного мислення; розкрити сутність методів, що сприяють формуванню критичного мислення; розробити фрагменти уроків з використанням стратегій «РАФТ», «Діаграма Вена», «Асоціативний куш».

Критичне мислення – це наукове мислення, суть якого полягає в ухваленні ретельно обміркованих та незалежних рішень. Головним чином йому притаманні такі властивості, як усвідомленість і самовдосконалення [1].

Сьогодні критичне мислення – один з модних трендів не лише в освіті. Під критичним мисленням розуміють особливий тип, спосіб мислення, який поєднує:

- процеси аналізування, синтезування й обґрунтування оцінювання достовірності інформації;
- здатність людини визначати проблеми, знаходити їхні причини і прогнозувати наслідки, формулювати альтернативні гіпотези їх розв'язання;
- генерувати чи змінювати свою позицію на основі фактів чи аргументів;
- приймати зважені рішення – чому довіряти та що робити далі.

Тому школа стає ідеальним середовищем для формування та розвитку критичного мислення в учнів, навчання їх застосовувати інтелектуальні інструменти для організації власної розумової діяльності в умовах реальних життєвих ситуацій [2, с. 45].

Його не варто плутати з: простим запам'ятовуванням (адже пам'ять комп'ютера набагато ширша, ніж наша, але це не значить, що комп'ютер може мислити); розумінням складних ідей (коли ми працюємо над розумінням чужої ідеї наше власне мислення пасивне – ми лише сприймаємо те, що створив хтось інший); творчим/інтуїтивним мисленням (мозок творця працює несвідомо – у цьому й головна відмінність).

Важливі ключові характеристики, які має критичне мислення:

- свободу і самостійність (здатність висловити ідею незалежно від інших);
- інформація для особи – відправна, а не кінцева точка для розвитку (при цьому, слід враховувати, що для того щоб народити зважену ідею потрібно опрацювати величезну кількість матеріалів);
- воно починається з постановки питань і проблем, які потрібно вирішити (перший крок до того, аби навчити учнів критичному мисленню полягає в тому, щоб допомогти їм розгледіти безкінечну кількість питань навколо);

– воно використовує переконливу аргументацію (коли людина знаходить власне вирішення і підкріплює його розумними доказами);
– є соціальним процесом (будь-яка думка перевіряється і відточується тоді, коли ми ділимося нею з іншими; коли ми сперечаємося, обговорюємо, заперечуємо і обмінюємося думками з іншими – ми поглиблюємо свою позицію).

На шляху до розвитку такого мислення потрібно пройти 6 послідовних кроків:

1. Нерефлексивного мислителя, який ще не усвідомлює «недорозвиненість» свого мислення;
2. Спонтанного мислителя, який усвідомив, що має проблеми зі своїм мисленням;
3. Мислителя-початківця, який намагається удосконалюватися, але без регулярної практики;
4. Практикуючого мислителя, який визнає необхідність регулярної практики;
5. Просунутого мислителя, який росте у процесі своєї регулярної практики;
6. Майстера мислення, для якого усвідомлене і проникливе мислення стає візитівкою людини.

Сьогодні науковці та вчителі в Україні використовують методи та стратегії технологій розвитку критичного мислення, узагальнюють теоретичні положення та набувають власного практичного досвіду. Інноваційна значущість технології розвитку критичного мислення полягає у характері взаємовідносин усіх учасників освітнього процесу:

- 1) на уроці створюється особлива атмосфера взаємодовіри, взаємоповаги та успіху;
- 2) використовуються стилі спілкування і діяльності на основі партнерства та захоплення спільною творчою діяльністю;
- 3) учитель не навчає, виховує та розвиває, а організовує діяльність дітей ненав'язливо, без категоричності та авторитарності, співпрацює з учнями, навчаючись і самовдосконалюючись разом з ними [3].

Технологія проведення уроку з розвитку критичного мислення залежить від його предметного наповнення і дидактичних завдань, від типу уроку (це набуття нових знань чи формування умінь), від власне навчального предмету. Загалом такий урок традиційно складається з трьох основних частин: вступної, основної та підсумкової.

Пропонуємо детальніше ознайомитися зі структурою уроку з розвитку критичного мислення: вступна частина уроку, яка ще називається «викликом» триває зазвичай перші 5–7 хвилин. За цей час слід актуалізувати опорні знання – «дістати» їх з довготривалої пам'яті учнів. Саме слово підказує, що необхідно «зробити щось актуальним, потрібним» на час саме цього уроку. Опорними такі знання учнів є тому, що саме на них, як на фундаменті, опорі, будуть будуватися наступні знання.

Мислення учнів є асоціативним: з психологічної точки зору міцнішими та осмисленішими є ті знання, які учні отримують в контексті вже відомого, засвоєного. І навпаки – інформація швидко втрачається, якщо її запропонувати без контексту або без зв'язку з уже наявними знаннями.

Звернення до вже засвоєного матеріалу підвищує увагу учнів до теми, проблеми, пробуджує їхню зацікавленість, а отже, виконує мотиваційну функцію. Її важливість не піддається сумніву. Кожному учителю не раз приходилося чути від учнів: «Навіщо мені потрібно вчити ваш... (назва навчального предмету)?». Тож на власному досвіді він знає, що учням украй важливо усвідомлювати потрібність, персональну значущість того, чого можна навчитись на уроці.

Отже, під час вступної частини уроку вчитель повинен запропонувати учням методи й завдання, які дають їм змогу:

- 1) оновити наявні знання, уявлення, уміння, пов'язані з темою уроку;
- 2) провести «інвентаризацію» цих знань і уявлень, виявити прогалини;
- 3) зосередити увагу на новій темі;
- 4) створити контекст для сприйняття нових ідей;
- 5) сформулювати позитивне ставлення, зацікавленість у процесі навчання.

Під час уроку з розвитку критичного мислення доцільно, аби вчитель надавав слово учням, а сам говорив якомога менше. Він має бути провідником, стимулювати учнів до роздумів, уважно вислуховувати їхні міркування.

Під час вступної частини уроку учні мають опанувати декілька важливих способів пізнавальної діяльності або вдосконалити наявні вміння. Процес активного згадування того, що вони знають із опрацьовуваної теми, змушує їх аналізувати власні знання та уявлення. Це дає змогу визначити рівень цих знань і долучити до них нові. Для того аби розв'язати це завдання, учитель повинен ставити навідні запитання, а також використовувати такі методи як кластер, асоціативний куш, мозковий штурм тощо.

Основна частина уроку повинна тривати до 30 хвилин. За цей час учитель повинен організувати активну діяльність учнів, зокрема спонукати їх досліджувати, осмислювати матеріал, відповідати на раніше поставлені запитання, ставити свої і шукати на них відповіді тощо.

Головне завдання учнів – «конструювати» знання і навички, формувати власне ставлення до теми. Для цього вони за допомогою вчителя повинні:

- порівняти свої очікування з тим, що їм реально пропонують вивчити;
- ставити запитання щодо нового навчального матеріалу;
- експериментувати, пробувати застосувати новий матеріал на практиці за допомогою наявних у них уявлень, знань, умінь незалежно від того, чи є вони достатніми;
- аналізувати отриманий досвід;
- переглядати свої очікування й висловлюють нові;
- виявляти головне, осмислювати теоретичні ідеї та концепції;

- відстежувати хід власних думок;
- робити висновки щодо змісту матеріалу;
- пов'язувати зміст уроку з особистим досвідом;
- відпрацьовувати уміння і стратегії мислення.

Третій етап уроку – найважливіший для розвитку критичного мислення в учнів, бо його основними завданнями є узагальнення, систематизація (але не відтворення) вивченого й рефлексія щодо процесу і результатів навчальної діяльності. Необхідно, аби учні подумали про те, що вони дізналися, чого навчилися, запитали себе, що це для них означає, як це змінює їхнє бачення і як вони можуть це використовувати.

Зазвичай підбиття підсумків повинно тривати до 10 хвилин. За цей час учні разом з учителем повинні:

- узагальнити та інтерпретувати основні ідеї уроку;
- обмінятися думками та висловити особисте ставлення до окремих положень матеріалу чи уроку загалом;
- оцінити набуті знання й уміння;
- ставити перед собою запитання;
- планувати застосування вивченого.

Під час підбиття підсумків учні мають можливість удосконалити важливе уміння – резюмувати інформацію, викладати складні ідеї, передавати почуття й уявлення в кількох словах, співвідносити нову інформацію зі своїми сталими уявленнями, тобто свідомо пов'язувати нове з давно відомим.

Стратегії – це певний загальний план дій. Перелік стратегій розвитку критичного мислення достатньо великий. Добирати їх учителю потрібно з огляду на мету, завдання, зміст уроку. Крім того, варто зважати на особливості цих методів, адже на певних етапах уроку вони є ефективнішими, а отже, доречнішими. Учитель повинен опонувати якомога більше методів розвитку критичного мислення і бути обізнаним з особливостями їх ефективного застосування [4]. До найпоширеніших стратегій розвитку критичного мислення належать:

РАФТ – це стратегія розвитку критичного мислення для написання оригінальних текстів. Назва стратегії виникла від перших літер слів: R – role (роль); A – audience (аудиторія); F – format (формат); T – topic (тема).

Основне завдання учня в рамках цієї діяльності – висловити, описати та розповісти основні міркування на задану тему з точки зору певного обраного персонажа, вживаючись у роль. При цьому учень має врахувати особливості аудиторії, до якої він звертається та обрати потрібний формат тексту. Наведемо поняття «РАФТ» у табл. 1.

Мета стратегії «РАФТ»: при створенні тексту навчити учня критично осмислювати інформацію, інтерпретувати її, розуміти зміст, адресну спрямованість, ціль інформування.

РАФТ

Роль (хто пише)	Аудиторія (хто отримує)	Формат (у якій формі)	Тема (про що це)
Хто може написати цю тему (обирання ролі)	Для кого може бути написано текст? (передбачувана аудиторія)	У якій формі може бути написано текст? (вибір жанру)	Про що текст? (визначення тематики, які основні ідеї будуть розкриті)

Головна ідея стратегії «РАФТ» полягає в тому, що учень повинен обрати собі роль, тобто написати текст не від свого імені. Для невпевнених у собі дітей це є своєрідним спасінням, бо зникає страх самостійного висловлювання [5].

Діаграма Вена – прийом для співставлення, порівняння, знаходження спільних рис, явищ, ознак, у поняттях, образах літературних героїв, явищах природи, властивостях геометричних фігур. Представляє собою кола, що перетинаються (два або декілька). Середину цих кіл потрібно заповнити спільними ознаками, а бічні частини – різними. Мета стратегії «Діаграма Вена»: навчити учнів систематизувати великий обсяг матеріалу, розвивати вміння аналізувати та порівнювати різні об'єкти та явища.

Основний сенс застосування прийомів з технологій розвитку критичного мислення полягає в тому, що порівняння, тобто характеристики, за якими учні порівнюють різні явища, об'єкти та інше, повинні сформулюють самі учні. Це можна зробити у групах, парах, індивідуально або усім класом.

Для того щоб порівнянь не було забагато, можна запропонувати учням записати на дошці всі пропозиції, а потім визначити найважливіші.

Вчитель повинен застосовувати прийом «Діаграма Вена» в основній частині уроку або при закріпленні знань учнів (залежно від предмета та обраної для вивчення теми).

Асоціативний куц – стратегія, яка допомагає учням відтворювати у пам'яті асоціації, що виникають у них від поняття, яке пропонує учитель.

Стратегія «Асоціативний куц» спонукає учнів розмірковувати вільно та відкрито про певний предмет, образ, тему, висловлюючи також свої почуття, емоції, ставлення, здійснювати зв'язок між окремими поняттями. Цю стратегію можна використовувати на будь-якому уроці. А також доречно її застосовувати під час повторення чи вивчення нового поняття. Цю роботу можна використовувати у групах, парах, колективно чи індивідуально. Вчитель повинен самостійно обрати форму організації, яку він буде використовувати на уроці. Мета методу «Асоціативний куц»: навчити учнів графічній організації матеріалу, унаочненню думок, які виникнуть щодо певної теми.

Узагальнюючі результати проведеного дослідження можна зробити висновок, що впровадження технологій критичного мислення в навчальний процес забезпечує навчання учнів, що спрямоване на розвиток самостійного свідомого мислення учнів, допомагає готувати дітей до життя в інформаційному суспільстві, вибирати серед невпинного потоку інформації головне, критично перевіряти отриману інформацію, співпрацювати з іншими.

Використання у навчальному процесі таких стратегій як «РАФТ», «Діаграма Вена», «Асоціативний куцц», дозволяє сформувати в учнів такі вміння та навички роботи з інформацією: інтерпретувати текст, виробляти свій контекст, самостійно навчатися («РАФТ»); порівнювати явища та об'єкти, при цьому самостійно виявляти ознаки або лінії порівняння («Діаграма Вена»); аналізувати, систематизувати, представляти інформацію у вигляді схем, таблиць, графіків («Асоціативний куцц»).

1. Критичне мислення. URL: [uk.wikipedia.org/wiki/Критичне мислення](http://uk.wikipedia.org/wiki/Критичне_мислення) (дата звернення: 07.09.2019). **2.** Козира В. М. Технологія розвитку критичного мислення у навчальному процесі: навчально-методичний посібник для вчителів. Тернопіль: ТОКШПО, 2017. 60 с. **3.** Коноваленко Н. М. Використання стратегій проекту «Розвиток критичного мислення». URL: <https://naurok.com.ua/vikoristannya-strategiy-proektu-rozvitok-kritichnogo-mislennya-cherez-chitannya-ta-pismo-na-urokah-ukra-nsko-movi-ta-literaturi-47063.html> (дата звернення: 07.09.2019). **4.** Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. URL: http://www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf. (дата звернення: 07.09.2019). **5.** Стратегія розвитку критичного мислення «РАФТ». URL: <http://nus.org.ua/teacher/ukrayinska-mova-strategiya-rozvytku-krutychnogo-myslennya-raft/> (дата звернення: 07.09.2019).